

МЕТОДИ КІЛЬКІСНОЇ ОЦІНКИ КОНЦЕНТРАЦІЇ СІРКОВОДНЮ В ПІДСКЛЕПІННЕВОМУ ПРОСТОРІ КАНАЛІЗАЦІЙНИХ КОЛЕКТОРІВ

Вступ. Об'єкти водовідведення призначені для забезпечення екологічної безпеки водокористування. Проте як великомасштабні промислові об'єкти вони спричиняють техногенне навантаження на довкілля. Особливу небезпеку для надійності водовідведення створює накопичення в експлуатаційних середовищах бетонних трубопроводів (стічній воді, підсклепінневному просторі, конденсатній волозі на склепінні) сірководню (H₂S), його похідних та продуктів окиснення, що ініціюють біогенну сірчаноокислотну корозію бетонного склепіння. У м. Харкові понад 80 % бетонних трубопроводів водовідведення перебувають в передаварійному стані, який спричинений підвищенням вмістом сірководню на ділянках каналізаційної мережі. Наразі в Україні кількісне визначення концентрації сірководню в мережах водовідведення здійснюється лише в деяких великих містах і тільки періодично, що не дозволяє одержати об'єктивної оцінки небезпеки газоподібного середовища. Разові вимірювання концентрації H₂S в атмосфері підсклепінневого простору не відображають реального рівня агресивності експлуатаційних середовищ на ділянках мереж, оскільки зміни концентрації сірководню в спорудах водовідведення відбуваються в досить широкому діапазоні не тільки протягом місяців і кварталів, але навіть діб [1].

Мета дослідження – кількісна оцінка накопичення сірководню в атмосфері підсклепінневого простору бетонних каналізаційних колекторів різними інструментальними методами.

Об'єкт дослідження – процес накопичення сірководню в підсклепінневному просторі бетонних каналізаційних мереж м. Харкова.

Результати дослідження. Розрахунок кінетичних показників накопичення H₂S в атмосфері підсклепінневого простору –

викиду сірководню на безнапірній ділянці колектору (M_i, мг/с) виконували за методикою, розробленою Мосводоканалом для очисних споруд за формулою [2]:

$$M_i = 5,47 \cdot 10^{-8} \cdot (1,312 + u) \cdot$$

$$F \cdot \left(120 \frac{m_1 \cdot n_1}{273 + t_p} \cdot 10^{\frac{A-B}{C+t_{ж}}} \right) \cdot K_2 \cdot \frac{1}{m_1^{0,5}} \cdot (273 + t_{ж}) \quad (1)$$

де F - площа поверхні споруди, м²; m₁ - молекулярна маса сірководню, 34 г; n₁ – об'ємна доля H₂S, що транспортується у стічній воді, K₂ - коефіцієнт перекриття поверхні; u - швидкість вітру, м/с; t_p - температура рідини, °С; А, В, С – константи Антуана, які для H₂S складають 8,5; 1175,3 і 273 відповідно [3].

Концентрацію сірководню в атмосфері підсклепінневого простору бетонних колекторів (мг/м³) розраховували за наступною формулою:

$$S_{AH_2S} = \frac{M_i}{K_{H_2S}} \quad (2)$$

де K_{H₂S} - коефіцієнт повітрообміну сірководню на даній ділянці, м³/с.

Результати виконаних експериментальних визначень і розрахунків концентрації насичених парів сірководню, а також викиду цього газу на обстежених ділянках каналізаційної мережі м. Харкова наведено в табл.

Розроблено математичну модель виділення сірководню в атмосферу підсклепінневого простору при експлуатації самопливних каналізаційних трубопроводів [4-7]. Моделювання процесу утворення сульфідів у біоплівці лоткової частини колектора і відкладеннях, переходу сульфідів у потік стічних вод, біохімічних і фізико-хімічних перетворень сульфідів у потоці стічних вод з наступною емісією H₂S в підсклепінневий простір колектора містить у собі моделювання: процесу аеробного ро-

сту гетеротрофної біомаси в потоці стічних вод та в біоплівці лоткової частини; процесу споживання субстрату, що піддається біохімічним перетворенням, і продуктів цих процесів в енергетичному метаболізмі мікроорганізмів; процесу аеробної й анаеробної гідролізації; процесу біохімічних трансформацій; процесу утворення сульфідів; процесу хімічного і біологічного окиснювання сульфідів у потоці стічних вод і в біоплівці лоткової частини, процесу емісії сульфідів у підсклепінний простір колектора через поверхню розподілу фаз; процесу реаерації кисню з атмосфери колектора; гідродинамічного режиму плинну стічної рідини в самопливному колекторі [8]. Математичне вираження вказаних вище процесів надало можливість створити рівняння для розрахунку концентрації H_2S в атмосфері підсклепінного простору:

$$r_{S_{A.H_2S}} = r_{EM} - r_{AD.OX} =$$

$$= a_1 \cdot \left(0,86 \cdot \left(1 + 0,2 \frac{V^2}{gh_{mean}} \right) \cdot (iV)^{3/8} \right) \times$$

$$\times (h_{mean})^{-1} \cdot b \cdot k_{pH} \left(S_{S(-II)} - \frac{S_{A.H_2S} \beta}{k_{pH} C_{H.W/A.H_2S}} \right) \times$$

$$\times \cdot a_T^{T-20} - k_{AD.OX} \alpha_A \cdot \left(\frac{S_{A.H_2S}}{K_{S_{A.H_2S}} + S_{A.H_2S}} \right) \cdot a_t^{T-20} \quad (3)$$

де a_1 – коефіцієнт, що враховує масоперніс H_2S через коефіцієнт масопереносу кисню, 0,86; V - середня швидкість течії стічної рідини, м/с; g - прискорення сили ваги, м/с²; h_{mean} - середня гідравлічна глибина; i - ухил колектору, b - коефіцієнт, що враховує вплив фізико-хімічного складу стічної рідини на масоперенос H_2S в порівнянні з чистою водою; k_{pH} - коефіцієнт, що враховує частку сірководню із загальної кількості розчинених сульфідів у залежності від рН; $S_{S(-II)}$ - сумарна концентрація розчинених сульфідів, г S/м³; $S_{A.H_2S}$ - концентрація сірководню в атмосфері колектора, г S/м³; β - коефіцієнт, що враховує вплив фізико-хімічного складу стічних вод на концентрацію насичення сірководню; $C_{H.W/A.H_2S}$ - безрозмірне значення константи закону Генрі (м³ водної

фази/м³ газової фази) для H_2S ; T – температура стічної води, °С; $k_{AD.OX}$ - максимальна поверхнева швидкість адсорбції H_2S з атмосфери колектора в плівці конденсатної вологи й окислення в біоплівці тіоновими мікроорганізмами на склепінні колектора, г S(м²·с)-1; α_A - питома площа поверхні плівки конденсатної вологи і біоплівки на склепінні, м⁻¹; $K_{S_{A.H_2S}}$ - константа напівнасичення за газоподібним H_2S , г S/м³; a_t – температурний коефіцієнт, 1,034.

Розроблено метод розрахунку очікуваної концентрації H_2S в атмосфері підсклепінного простору залізобетонних каналізаційних трубопроводів осередненої за великий проміжок часу. Він базується на наступних положеннях:

- виміри, проведені за допомогою корозиметра бетону (КБ) дозволяють визначити швидкість корозії й об'єм прокородованого бетону;
- маса прокородованого бетону пропорційна масі сірчаної кислоти, що впливала на бетон протягом визначеного часу;
- весь сірководень, що перейшов з атмосфери підсклепінного простору в плівкову вологу на склепінні окислюється у сірчану кислоту.

Очікувану середньорічну концентрацію H_2S в атмосфері підсклепінного простору каналізаційних трубопроводів визначали за наступною формулою:

$$S_{A.H_2S} = \frac{V_{кор} \cdot S_{підскл.пр.} \cdot M_{H_2S} m_{ц.пит.}}{M_{CaO} W_A \cdot \beta} \cdot \frac{p \cdot a \cdot b}{c \cdot k}, \quad (4)$$

де $V_{кор}$ – швидкість корозії бетону, мм/рік; $S_{підскл.пр.}$ - площа підсклепінного простору колектору, м²; M_{H_2S} і M_{CaO} - молекулярні маси H_2S і оксиду кальцію відповідно, кг; $m_{ц.пит.}$ – маса цементу, що необхідна для приготування 1 м³ бетону [9], кг; W_A - об'єм атмосфери підсклепінного простору, м³; β - коефіцієнт масопереносу H_2S [10], діб⁻¹; p – частка CaO в цементі, що вступив в реакцію з H_2SO_4 на конкретній ділянці каналізаційного трубопроводу, долі, 0,6; a – перерахунковий коефіцієнт кг/мг, 10⁶; b - коефіцієнт, що враховує стикання частини H_2SO_4 зі стін колектору в стічну воду, 1,2; c – перерахунковий

коефіцієнт рік/діб, 365; k – перерахунковий коефіцієнт мм/м, 1000.

Результати розрахунку концентрації H₂S в атмосфері ділянок каналізаційної мережі з допомогою розглянутих методів за середньорічними даними вимірювань концентрації H₂S в стічній воді та рН бетону склепінневої частини представлено в табл. Для оцінки їх відповідності реальній концентрації сірководню в атмосфері підсклепінневого простору наведено середньорічні дані інструментального вимірювання цього показника.

Як свідчать дані табл. 1, найточніше оцінити стан атмосфери каналізаційних колекторів дозволяє розроблена математична модель та метод розрахунку середньо-

річної концентрації сірководню з використанням даних вимірювань за допомогою корозиметра бетону. Для розрахунку середньорічної концентрації H₂S за допомогою математичної моделі необхідний великий обсяг вихідних даних (концентрація органічної речовини, концентрація сірководню у воді, рН стічної води, заповнення колектора і т.д.), що ускладнює застосування математичної моделі в повсякденних визначеннях. Використання корозиметра бетону дозволяє достатньо точно оцінити середньорічну концентрацію сірководню в атмосфері підсклепінневого простору бетонних каналізаційних трубопроводів, не вимагаючи при цьому вимірювання великої кількості параметрів.

Таблиця 1 - Результати розрахунків очікуваної концентрації сірководню в атмосфері підсводового простору каналізаційних трубопроводів різними методами

Ділянка відбору проби	Дані хімічного аналізу експлуатаційних середовищ			Концентрація H ₂ S в атмосфері (мг/м ³), розрахована за різними методиками		
	Середньорічна концентрація H ₂ S у воді, мг/дм ³	Середньорічна концентрація H ₂ S в атмосфері, мг/м ³	рН бетону	За методикою для очисних споруд (Мосводоканал)	За розробленою математичною моделлю	За розробленим методом на підставі даних вимірювання за допомогою КБ
Кол-р ХТЗ, шахта № 4	18,6	198,0	1,98	130,7	232,1	209,0
Кол-р ХТЗ, шахта № 5	12,0	20,0	3,7	12,9	16,0	17,5
Кол-р ХТЗ, шахта № 6	13,0	30,6	3,50	18,1	34,0	33,2
Кол-р ХТЗ, шахта № 8	6,6	10,5	4,1	6,0	8,3	12,5
Кол-р ХТЗ, шахта № 10	8,46	62,4	3,20	43,4	71,3	60,1
Кол-р ХТЗ, шахта № 12	31,0	239,7	1,93	150,8	201,3	251,0
Ріг вул. Забайкальської та вул. Н'ютона	15,3	60,0	3,05	48,4	66,0	62,4

ЛІТЕРАТУРА[^]

1. Гончаренко Д.Ф. Эксплуатация, ремонт и восстановление сетей водоотведения: Монография / Гончаренко Д.Ф. – Харьков: Консум, 2008. – 400 с.
2. Временная методика расчета количества загрязняющих веществ, выделяющихся от

- неорганизованных источников станций аэрации бытовых сточных вод. М.: МОСВОДОКАНАЛНИИПРОЕКТ, 1994. - 11с.
3. Тищенко Н.Ф. Охрана атмосферного воздуха / Тищенко Н.Ф. - М.: Химия, 1991. – 368 с.

4. Vavilin V.A. Modelling ammonia and hydrogen sulfide inhibition in anaerobic digestion / V.A. Vavilin, V.B. Vasiliev, S.V. Rytov, A.V. Ponomarev // *Water Research*, 1995. - № 29. - P. 827-835.
5. Hvitved-Jacobsen T. Sewer Processes – microbial and chemical process engineering of sewer networks / T. Hvitved-Jacobsen: CRC Press, 2002. - 237 p.
6. Nielsen A. Kinetics and stoichiometry of sulfide oxidation by sewer biofilms / A. Nielsen, T. Hvitved-Jacobsen, J. Vollertsen // *Water Research*, 2005. - Vol. 39. - № 17. - P. 4119-4125.
7. Yongsiri C. Hydrogen sulfide emission in sewer networks: a two-phase modeling approach to the sulfur cycle / C. Yongsiri, T. Hvitved-Jacobsen, J. Vollertsen // *Water Science and Technology*, 2004. - Vol. 50. - № 4. - P. 161-168.
8. Юрченко В.А. Моделирование процесса эмиссии сероводорода в самотечных канализационных коллекторах / Юрченко В.А., Архипов О.В., Бригада Е.В. // *Экологическая и техногенная безопасность. Охрана водного и воздушного бассейнов. Утилизация отходов* / Сборник научных трудов XVIII (ежегодной) международной научно-технической конференции // Под ред. В.Ф.Костенко, А.И. Абрамовича, Бердянск, 7-11 июня 2010 г., Харьков, УкрВОДГЕО. - 2010. - С. 279-286.
9. Файнер М.Ш. Новые закономерности в бетоневедении и их практическое приложение / [Файнер М.Ш.] - К.: Наукова думка, 2001. - 448 с.
10. Усык А.А. Исследование процесса массопереноса сероводорода в системе «газ-жидкость» / Усык А.А., Деркач И.Л., Шишкин Э.А. // *Коммунальное хозяйство городов*, 2010. - № 93. - С. 414-421.

УДК 504.06

Чистикова А.В., Выставная Ю.Ю.,

Харьковский национальный университет городского хозяйства им. А.Н. Бекетова

Яковлев В.В., Мацюк С.А., Горшкова Е.А.

ТОВ «Лаборатория качества воды «ПЛАЯ», г. Харьков

К ВОПРОСУ КАЧЕСТВА ВОДЫ РОДНИКОВ, ФОРМИРУЮЩИХСЯ В ГОРОДСКОЙ ЭКОСИСТЕМЕ г.ХАРЬКОВА

Введение

Подземная гидросфера представляет собой наиболее динамичную составляющую геологической среды, которая в условиях интенсивного хозяйственного освоения территории Харькова является показателем его экологического состояния. Родники в городской черте являются индикатором загрязнения подземных вод и могут быть использованы для оценки воздействия на гидросферу урбанизированной территории [6]. При мониторинге особое внимание уделялось физико-химическим показателям качества родниковой воды, а также содержанию нитратов и их сезонной миграции.

Родники как естественные выходы подземных вод на поверхность были известны и использовались как источник питьевой и хозяйственной воды со времени основания г. Харькова в 17 столетии.

До настоящего времени вода источников используются населением в питьевых, лечебных и рекреационных целях [5]. Но техногенез ухудшает качество родниковых вод Харькова [3]. Подобные тенденции изменения качества родниковых вод наблюдаются и на других урбанизированных территориях. Поэтому актуальным является изучение как трансформации качественного состава родниковых вод на застроенных территориях, так и причин, их вызывающих для прогнозирования возможности использования родниковых вод.

Подземные воды обладают известной восприимчивостью к любым антропогенным воздействиям, а изменения в их режиме и качественном состоянии приводят к изменениям различных компонентов природной среды. Например, увеличение питания грунтовых вод, которое характерно для застроенных территорий приводит